

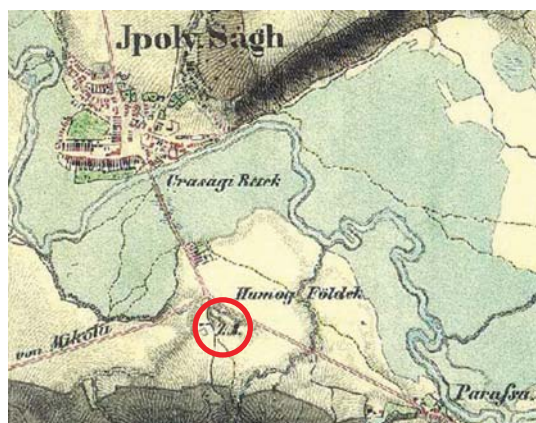
Šahy (Ipolyság) téglagyárosai a XIX–XX. században

Menyhárt Miklós

Előzmények

XIX. század vége felé, sok éves vita után, Ipolyság város vezetőségének sikerült megegyeznie a rozsnyói káptalannal a területeinek felparcellázása ügyében. Az egyezés hírére nagymértékben megnőtt az építkezési kedv a városban. Ennek a piacnak a kiaknázására alakultak meg Ipolyságon egymás után a kornak megfelelő technológiájú téglagyárak.

A II. katonai felmérés térképén már korábban, 1842-ben jelöltek tégláégetőt (1. ábra, Z.S.= Ziegelstandl), a

1. ábra: II. katonai felmérés térképe

2. ábra: Turista térkép a 30-as évekből

3. ábra Winter kemence maradványai

tulajdonosról ezideig nem találtunk adatot. Az ipolysági téglagyárak közül Engelhardt Mihály, Winter Sándor és Kátscher Sándor gyára alapításának időpontját ismerjük. Ezek a gyárak a XIX. század utolsó harmadában, illetve a XX. század elején épültek fel.¹ Holczer Ignác gyáranak alapítási ideje ismeretlen. Támpontként a Jekelfalussy jegyzék² szerepelhet: 1892-ben Ipolyságon egyedülként említi a Holczer-féle téglagyárat. Nem ismerjük a gyáralapító születésének és halálának időpontját sem, de figyelembe véve a róla fellelhető kevés adatot (lásd alább), valószínűtlen, hogy köze lenne a fentebb említett térképen jelölt téglagyárhoz. Úgy tűnik, hogy a felsoroltak közül elsőként – ugyanazon a területen, mint később a többiek – építette fel a gyárat. A kemencéje helyét meg is találtuk Engelhardt és Winter kemencéje közelében. Egy, a 30-as évekből turista térképen feltüntetett az

akkor még meglévő téglagyár vagy téglagyárak helyét (2. ábra). Sajnos, nevet nem írtak a jelzés mellé, így nem azonosítható, kinek a gyárat ábrázolták akkor. Egy forrásmegjelölés nélküli összeállítás³ alapján viszont 20 évvel korábban, 1912-ben Ipolyságon már csak Engelhardt Mihály és Winter Sándor és Fiai téglagyárak termeltek, tehát Holczer már nem.

A terület bejárásakor öt tégláégető kemence maradványait találtuk meg. Ezek közül a 3. ábrán Winter Sándor kemencéjének megmaradt részét láthatjuk. A

környezet, sajnos, eléggé átalakult, benőtte az erdő, illetve a vízfolyások az elmúlt kb. 100–150 évben szinte a felismerhetetlenségig megváltoztatták a táj arculatát. Mindezek ellenére nyomaiban még felismerhető Winter kemencéje mellett a „placc”, ahová a kivetett téglát először helyezték szárítás céljából. Az egyes kemencék alapzatának körvonalai koruknak és a környezeti hatásoknak megfelelően többé-kevésbé még láthatóak. A kemencék környékén található téglatörmelékből egyértelműen beazonosítható azok tulajdonosi hovatartozása. Egynél Holczer (4. ábra), kettőnél Winter (3. ábra), másik kettőnél pedig Engelhardt (5. ábra) monogrammal ellátott téglákat, illetve téglatörmeléket fedeztünk fel nagy mennyiségben. Kivételt képez talán Winter Sándor kemencéjének környéke, ahol vKG (6. ábra) és VM (7. ábra) jelű téglá maradványok is találhatók. E téglák eredete egyenlőre ismeretlen. A vKG-s téglá mérete 25×12×7 cm, tehát kisméretű, jelzésének módja: mélyített keretben, mélyített betűk; ebből következően az 1900-as évek elejére datálható a kelet-

1. Danis Ferenc (2005): Ipolyság - KT, Könyv- és Lapkiadó Kft, Komárno, p.23

2. Jekelfalussy: Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím és lakjegyzéke - Pesti Könyvnyomda, Révész Társaság, 1892

3. Lovassy Klára (Tegulárium, Veszprém) közlése, ezúton is köszönjük

4. ábra H (Holczer) téglatöredékek

5. ábra EM (Engelhardt Mihály) téglatöredék

6. ábra: vKG téglatöredékek Winter Sándor kemencájének környékéről

7. ábra VM téglatöredék Winter Sándor kemencájének környékéről

kezése. Ebből a fajtából viszonylag nagy darabszámban találtunk téglatöredéket, feltehető, hogy ezeket bér munkában égettették itt ki. A VM-es tégl mérete $2 \times 15,5 \times 6,5$ cm, azaz nagyméretűnek számít, a jelzés rajta domború kialakítású. Vélhetően lényegesen régebbi az előzőnél, talán valamikor az 1800-as évek első felében készülhetett. Ez a két téglafajta, különösen a vKG jelű, Ipolyság környékén szinte mindenhol előfordul, de legnagyobb darabszámban Bernecebarátiban található meg.

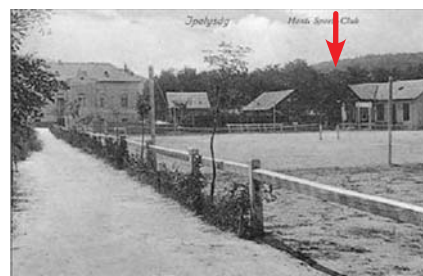
A kemencemaradványok környékét bejárva láthatóvá válik a háttérben lévő hegy láb nagymértékű elbontása, mivel innen bányászták a téglalapanyagául szolgáló jó minőségű agyagot. Hatalmas mennyiséget termeltek ki innen az aktív évtizedek alatt. A bányaterületen körülbelül 100–150 m hosszan több méter magasan – esetenként 8-10 métert is elérve – került az agyag kiaknázásra.

Kátscher Sándoron kívül (mert nem ismerjük gyárának helyét) mindhárman, Holczer, Engelhardt és Winter is ugyanarra a helyre építette gyárát és közelükben (körülbelül a mai Zsidó temető helyén) helyezkedett el a II. katonai térképen jelzett ismeretlen előd is. Az akkori viszonyokat figyelembe véve Ipolyság környékén a jó minőségű agyag meglelte, a három irányba vezető út, illetve vasút vonal, valamint az erdő adta tűzifa közelsége miatt ez a hely volt optimális a tégláégetés céljára. Egyedül a gyártáshoz szükséges víz biztosítása volt kérdéses. Találtunk ugyan egy beomlott kútmaradványt, de az ebből kitermelhető víz mennyisége nem lehetett elegendő a téglagyártáshoz. A közeli patakot terelhették ebbe az irányba, így oldva meg a vízproblémát.

Életrajzi és ipartörténeti adatok

• Holczer Ignác

Holczer Ignác iparos, kávézó-tulajdonos volt. A 19. században vállalkozóként jelentős segítséget nyújtott a város fejlesztéséhez, leginkább téglagyára révén, mely Ipolyság első ilyen jellegű üzeme volt.⁴ Fontos szerepe volt a Honti Sport Club 1903-as megalakulásánál is, amely abban nyilvánult meg, hogy ő adta bérbe az egyesületnek a homoki városrészben található „bábadomb korcsma” fölött lévő répa föld területét. Landauer Béla, Szokolyi Alajos és további 10 személy javaslatára 1903. áprilisában kezdték meg a sportpálya kiépítését⁵ (8. ábra). Az ábra háttérben látható hegy lá-

8. ábra Honti Sport Club pályája (a nyíl a téglagyár helyét jelöli)

4. B. Szabó Márta: Jegyzetek Holczer Ignácról - Ipolysági Múzeum, kézirat, átengedéséért ezúton is köszönetet mondunk

5. Pályi Pál (1904): A Honti Sport-Club Évkönyve.- Neumann Nyomda, Ipolyság, p.24.

9. ábra: Holczer család síremléke. Fotó: Bendik Béla

bánál helyezkedik el gyára, illetve ezt a helyet jelöli a már említett turista térkép is. Ezen a helyen találtuk a jellegzetes H betűs téglatörmelékét és egy épület alapjának kőből készült részletét. Ez az épület vagy a Holczer féle üzem része volt, vagy a közvetlen közelében lévő Winter-gyárhoz tartozhatott.

Téglajele: mélyített ovális keretben, mélyített jellegzetes formájú nagy H betű, mérete 29×14,5×6,5 cm, tehát nagyméretű tégl (1–3. kép).

Az ipolysági köztemetőben lévő síremlék arról tanúskodik, hogy azt a Holczer család 1907-ben állíttatta (9. ábra). Minden tényt figyelembe véve úgy gondoljuk, hogy gyára az 1860-as években kezdhette meg működését.

• Engelhardt Mihály

Engelhardt Mihály 1871-ben megvásárolta Ipolyság határában, a Hont község felőli út közelében lévő akácost és itt építette fel téglagyárát.⁶ Ez az a hely, amit az 1932-es térkép is jelez. Három kemencéjéről tudunk, melyből kettőnek a nyomait ma is láthatjuk a mai 1201-es út mellett jobbra, a Bernecebarátiból Parassapuszta felé vezető szakasz végén, az ipolysági benzinkúttal szemben. A Bernecebarátihoz közelebbi lehetett a 16. ábrán látható gyárkéményes kemence, illetve előtte helyezkedik el a második, a

határ túloldalán pedig a harmadik. A két utóbbi kemence méretét tekintve közel azonos lehetett. A gyárkéményes kemence mellett találtunk egy beomlott kút maradványt, amely arra enged következtetni, hogy innen is nyerhettek téglakészítéshez szükséges vizet. Mint azt már fentebb is említettük, ez a vízmennyiség nem lehetett

10. ábra Engelhardt család síremléke.

Fotó - Bendik Béla

ládi síremléke a 10. ábrán látható. Sajnos, életútjáról több információt nem találtunk. Téglajele: mélyített lesarkított vagy ovális (kisebb vagy nagyobb) keretben mélyített zsinórírású nagy EM betűk. Mérete 29×14,5×6,7 cm nagyméretű és 23,7×11,5×6,7 cm kisméretű tégl (4–8. kép). Téglavető sablonját a 11. ábrán láthatjuk.

elég a gyártáshoz, ezért az elterelt patak szolgáltatja a szükséges víz nagyobb mennyiségét. A kemencék és a hegy közti terület teljesen sík felületű itt is, mint Winter nagy kemencéjénél, ide vethették ki a téglát szárítás céljából.

Engelhardt a milleniumi ünnep évében dr. Kovács-Sebestyén Endre kezdeményezésére az ipolysági új kórház építéséhez 3000 téglát ajánlott fel.⁷ Üzeme valószínűleg sokkal nagyobb mennyiségű téglát állított elő a többi téglagyárhoz képest, mivel Ipolyság környékén az ő tégláit lehet legnagyobb darabszámban megtalálni. Az ipolysági köztemetőben lévő család

11. ábra Engelhardt Mihály vetőládája

• Winter Sándor és Fiai cég

12. ábra Winter Sándor⁸

Winter Sándor (12. ábra) 1829-ben született Tardoskeden, vagyontalan zsidó család sarjaként. Anyja Elser Júlia, apja Winter Fülöp (?–1853) kereskedő volt. A család már a 19. század elejétől ipolysági illetőségű. Diákéveit az érsekújvári zsidó iskolában töltötte. 1867-ben kötött házasságot Katser Henriettával (1848–1927), egy jómódú trencsényi vaskereskedő lányával. Négy gyermekük született: egy lány (Emília) és három fiú: Ferenc (1868–1900), Lajos (1870–1968) és Imre (1878–1943). Ipolysági pályáját textilkereskedőként kezdte.

Winter Sándor nevéhez fűződik az Ipolysági Takarékpénztár megalapítása és a megyei vicinális utak építése. Téglagyárát 1890-ben építette. A WSF monogram a Winter Sándor és Fiai cég kezdőbetűit jelenti. Emellett mészégetője, faüzeme is volt, évi 3000–3500 vasúti kocsi forgalmat bonyolított le. Vállalkozása a „Humog Földeken”, a vasútállomás

6. Danis Ferenc (2005): Ipolyság - KT, Könyv-és Lapkiadó Kft, Komárno, p.23.

7. Cseri Ildikó: Ipolyság „gyémántembere” <http://www.sulinet.hu/termesztvilaga/archiv/2000/0004/25.html>

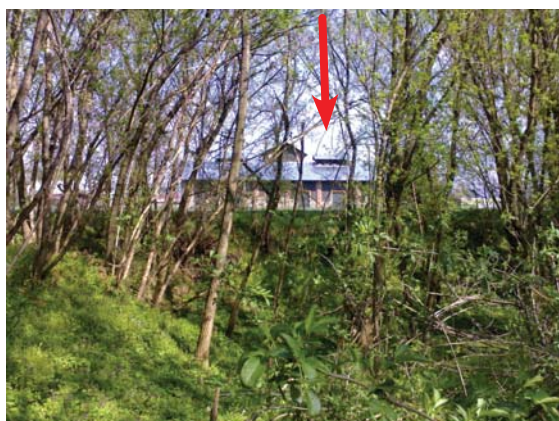
8. Portré, A 75 éves ipolysági Takarékpénztár, Posner Grafikai Műintézet R.T. Budapest

közelében helyezkedett el. A család európai hírnevét a pöstyéni fürdő céltudatos fejlesztése, állandó korszerűsítése, ill. a bel- és külföldi vendégek magas színvonalú kiszolgálása együttesen alapozta meg. A Csász. és Kir. Szab. Trieszti Általános Biztosítótársaságot (Assicurazioni Generali K. K. Priv. Allg. Assecuranz-Gessellschaft) képviselte a városban és a megye területén. A Magyar Általános Takarékpénztár helyi közvetítő irodáját is vezette. Kezdetektől az izraelita status quo ante hitközség iskolaszékének elnöke volt. 1874 körül ő hozta létre a zsidó elemi iskolát. 1893–1895 között a törvényhatósági bizottság állandó választmányának tagja. 1893-ban és 1896-ban a megyei törvényhatóság bizottsági tagjai, azaz a jövedelmükből legtöbbet adózók között előkelő helyen szerepelt. 1893-ban Ipolyság nagyközség virilise, ill. a Honti Kaszinó választmányi, számvizsgáló-bizottsági és 1895–1900 között a Besztercebányai Kereskedelmi- és Iparkamara tagja. 1890-re a kimerítő munka következtében megbetegedett, ezért alapvető vezetői változásokat eszközölt. Két idősebb fiát bevonta a vállalkozások irányításába. Ferencre az ipolysági üzemeket, Lajosra a fürdőt bízta. 1909. április 16-án hunyt el Pöstyénben. Három nap múlva Ipolyságon a status quo ante hitközség temetőjében helyezték örök nyugalomra.⁹ (13. ábra)

13. ábra: Winter család sír-
léke, Fotó - Bendik Béla

Két kemencénél találtuk meg a WSF jelű téglákat, illetve nagy mennyiségű törmelékét. Az első kemence a legnagyobb méretű, nagyobb a többi gyárosétól is. Elhelyezkedését tekintve közvetlenül a 1201-es főút mellett

14. ábra: Winter kemence maradványa,
háttérben a vasúti szerelőműhely, mint a régi fotón

15. ábra: Winter tégláégető kemence, háttérben a vasúti
szerelőműhely. Fotó - Honti Múzeum

található. A kemence helyét egy 8-10 méter széles mesterséges gödör választja el az úttól (víztározó??). Az út túloldalán, szemben látható ma is az a vasúti szerelőműhely (14. ábra), ami a Winter féle kemence egykori fotóján (15. ábra) a háttérben látható. Az ábrán jól kivehető a kemence kialakítása. A korabeli fotón egy asszony az asztal mellett éppen veti a téglát, az előtérben a „placson” rengeteg száradó téglá látható, balra pedig ott a szárító szín.

A másik, méreteiben kisebb kemence, a nagy Winter-kemence mellett (tőle Bernece felé), a Holczer-kemence mögött, a hegy lábához közelebb működött. Valószínűleg az alapanyag fogytával – nem volt gazdaságos a nagy kemencéhez talicskázni az agyagot –, építették a kisebbet a hegyhez közel.

Mélyített, cirádás keretben mélyített, vagy domború nagy WSF betűkombinációból álló 4 fajta téglajelét ismerjük eddig (9–12. kép). Különálló mélyített I. és II. azonosító jeleket is használt (13–14. kép).

• Kátscher Sándor

Téglajele teljességgel bizonytalan. Sajnos, olyan téglát a környéken nem találtunk, amire biztonsággal rá lehetne mondani, hogy azt ő gyártotta. Honton viszont előfordulnak SK monogramos téglák, amelyeken mélyített téglalapban SK betűk láthatók (15. kép). Méretük 24,5×12×6,5 cm, tehát kisméretűek. Nem tartjuk elképzelhetetlennek, hogy ez a téglá az ő gyárában készült.

Gyárában a tégláégetés 1910-ben indult meg.¹⁰ Helyét nem ismerjük, viszont érdemes megjegyezni azt a tényt, hogy Winter Sándor felesége, Katser Henrietta, esetleg valamilyen rokoni kapcsolatban lehetett Kátscher Sán-

9. Gaucsík István: Winter Sándor, az „alkotó zseni” Gömörország, 2004., 4.sz., p. 66-67.

10. Danis Ferenc (2005): Ipolyság – KT. Könyv-és Lapkiadó Kft, Komárno, p.23.

dorral. Ebből következően elképzelhető valamiféle együttműködés vállalkozásaik között. Tudjuk, hogy Winter Sándor az 1890-es években vállalkozásait fiaira, az ipolysági üzemeket Ferencre bízta, aki 1900-ban meghalt. Ha mindezt figyelembe vesszük, s azt is, hogy Winter Sándor is meghalt 1909-ben, akkor az is megtörténhetett, hogy 1910-ben az ő gyárát vette át Kátscher Sándor. Ha ez így volt, akkor akár az is feltételezhető, hogy nem készített magának vetőszablatot, hanem a WSF-es vetőszablatot használta tovább.

„Import” téglák Ipolyságon

Mélyített RG betűkkel ellátott nagyméretű téglák (16. kép). Ez a közeli Párkány téglagyárának, Renner Gáspárnak a téglája. Üzeme a XX. század elején működött.¹¹

Domború EV betűkkel jelölt, kimondottan nagy (42×18×7,5 cm), valószínűleg járólap téglák, gyártási ideje körülbelül a XVIII-XIX. század. (17. kép). Gyártója és a készítés helye ismeretlen.

Parassapuszta Trianon előtt az ipolysági plébánia része volt.¹² Parassapusztáról kerültek elő az alábbi téglák:

Mélyített SZ betűvel jelzett nagyméretű téglák. Gyártója és a készítés helye ismeretlen (18. kép).

Domború SB jelzéssel ellátott nagyméretű téglák, feltehetően Scitovszky Béla (1878–1959) nőtincsi birtokos téglagyárából – ahol 60–90 ezer db/év téglát és cserepet gyártottak a XX. század elején – került ide.¹³ (19. kép).

pDD betűkkel jelzett nagyméretű téglák. Anyagának minősége, színe és mérete nagyon hasonló a Bernecebarátiban talált bDD és AEDD jelű egyházi téglákéhoz, így a téglán lévő domború pDD betűk a Parassa Dominium Drégelyensis latin kifejezést is jelenthetik (20. kép). Előfordulhat esetleg, hogy ugyanaz a téglagyár, mint a Bernecebarátiban talált bDD-s téglák, csak a sablon készítője a b betűt fejjel lefelé faragta a sablon aljába.

Mélyített ovális keretben lévő JF betűkkel jelzett kisméretű téglák, gyártója és a készítés helye ismeretlen. Gyártásának valószínűsíthető ideje a XX. század eleje (21. kép).

A néhány km-re fekvő Ipolyvisk–Kisváras major évszázadokon keresztül lakott hely volt, leginkább majorsághént működött, gazdasági épületekkel és a cselédség számára lakóházakkal, melyek természetesen különböző korokban épültek és épültek át. Gazdasági munkások egészen az 1989-es rendszerváltás utánig laktak itt, amikor is a földműves szövetkezet tönkrement és a település elnéptelenedett. Ipolyvisk földesurai az Esterházy, a Koháry és a Breunner családok voltak. Az Esterházy korszakban a zselízi uradalomhoz tartozott. Az akkori építkezéseken használt Esterházy monogramos téglák közül az 1989-t követő bontások során került néhány Ipolyságra. A bemutatott darabokat viszont Ipolyvisken gyűjtöttük. A GEK 1763 jel Esterházy Károly (1725–1799) monogramja (22. kép). Sok építkezés fűződik a nevéhez: többek között Vácon megkezdte a bazilika építését, Egerben líceumot, Devecserben kastélyt, tizenkét pápa környéki községben templomot, Pápán plébániatemplomot és városi kórházat építtetett. A zselízi Esterházy birtokon ugyanezt a téglabélyeget is használták (23. kép). Az ugyancsak Ipolyviskről előkerült, domború jelzést viselő darabok valószínűsíthetően szintén Esterházy téglák, a XVII–XVIII. században készülhettek (24–27. kép). A mélyített szív motívummal és a domború TS-el jelzett téglák ismeretlen gyártótól származnak (28–30. kép).

Utószó

A két világháború közti időszakból nem ismerünk működési adatot, csak a 2. ábrán lévő térkép, a 16. ábrán látható fotó és az alábbi magyarázat tanúskodik a gyár, vagy a gyárak létéről: „Közel az Ipolysági fűtőházhoz téglagyár terület el az út két oldalán. Balra van a gyár és a földbánya, az égető azonban cseh.... területre esik. Az országúttól pár lépésre látjuk a vasúti fűtőházat is.”¹⁴ Az I. világháború után tehát a gyártelep nagyobb része Magyarországhoz, Ipolyság városa (és a munkások) Csehszlovákiához került. Ez meg is pecsételte a hajdan szép napokat megélt ipolysági téglagyártás sorsát. A határsávban gazdátlanul maradt gyártelep lassan az enyészeté lett.

16. ábra: Az Engelhardt téglagyár közvetlenül Trianon után. A szaggatott vonal a határ

11. Arcanum DVD könyvtár IV. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai

12. Schematismus Cleri Archidioecesis Strigoniensis 1850-től

13. Arcanum DVD könyvtár IV. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai

14. Vécsey Ottó (1932): Vértől határok – Globus Nyomda, Budapest

Megkérdeztük a Bernecebarátiban ma még élő idős embereket, akik, vagy akiknek az ősei ott dolgozhattak, azonban ők érdemleges adattal nem tudtak szolgálni. Annyi azonban kiderült, hogy a II. világháború után még egy rövid ideig és alkalmanként használta valaki a megmaradt téглаégetőt. A megkérdezettek emlékeztek arra is, hogy kik dolgoztak ott a faluból: Major János, Major György, ifj. Major János és Csernyánszki Irén neve hangzott el. Gyártulajdonosként a Suker családot említették meg. (Megeshet, hogy a 15. képen lévő téгла jelzése nem Kátscheré, hanem a Suker családé.) Az emlékezet szerint állt ott egy nagy gyárkémény is, amit aztán felrobbantottak. Ismert tény az is, hogy a közeli falvakban sok ház felépült a gyárak helyén maradt épületek elbontásából.

Köszönetnyilvánítás: Az önzetlen segítségükért köszönet illeti az Ipolysági Honti Múzeum és Simonyi Lajos Galéria kollektíváját; különösképpen hálával tartozunk B. Szabó Mártának a nélkülözhetetlen tanácsaiért.

1. kép: mélyítésben mélyített H (Holczer)

2. kép: mélyítésben mélyített H (Holczer)

3. kép: mélyítésben mélyített H (Holczer)

4. kép: mélyítésben mélyített EM (Engelhardt Mihály)

5. kép: mélyítésben mélyített EM (Engelhardt Mihály)

6. kép: mélyítésben mélyített EM (Engelhardt Mihály)

7. kép: mélyítésben mélyített EM (Engelhardt Mihály)

8. kép: mélyítésben mélyített EM (Engelhardt Mihály)

9. kép: mélyítésben mélyített WSF (Winter Sándor és Fiai)

10. kép: mélyítésben mélyített WSF (Winter Sándor és Fiai)

11. kép: mélyítésben mélyített WSF (Winter Sándor és Fiai)

12. kép: mélyítésben mélyített VSF (Winter Sándor és Fiai)

13. kép: mélyítésben mélyített WSF és I
(Winter Sándor és Fiai)

14. kép: mélyítésben mélyített WSF és II
(Winter Sándor és Fiai)

15. kép: mélyítésben domború SK
(Kátser Sándor)

16. kép: mélyített RG (Renner Gáspár)

17. kép: domború EV (ismeretlen)

18. kép: mélyített SZ (ismeretlen)

19. kép: domború SB (Scitovszky Béla)

20. kép: domború PDD (ismeretlen)

21. kép: mélyítésben mélyített JF (ismeretlen)

22. kép: domború GEK 1763
(Gróf Esterházy Károly)

23. kép: domború GEK 1763 Zselíztől

24. kép: domború CIE (Esterházy?)

25. kép: domború C+IE (Esterházy?)

26. kép: domború CIE+ (Esterházy?)

27. kép: domború tükrös CEV
(ismeretlen, talán Esterházy?)

28. kép: mélyített szív (ismeretlen)

29. kép: mélyített szív (ismeretlen)

30. kép: domború TS (ismeretlen)